

489391

Vladimír Kvačala na pamiatku

v. v.
904.

převodce

Odtisk zo Slovenských Pohľadov 1904 (XXIV), sošitu 3., str. 190—199.

~~489391~~

489392

Komenského reforma v Nemecku v XVII. století.¹⁾

V zasadnutí aprílovom Novofilologického Obšestva pri universite petrohradskej 1903 predniesol

J. Kvačala.

Bol to J. B. Basedow, čo v druhej polovici XVIII. storočia v reči pri zahájení zkúšok jedného filantropina apostrofoval svojho mrtvého učiteľa nasledujúcimi slovami: „A ty, dobrý Ján Komenský! Si mi ty strašným príkladom. Teba nerozumeli... Tvoje svetlo vyhaslo, a Ty žil si dlhšie, ako Tvoje účinky. Tvoj pád ma činí zkúsenejším.“ Nevieme, či tým Basedow seba a svoj filantropin chcel stavať netknutým Komenského vplyvom; čo sa mienil z pádu Komenského naučiť, to priamo označil v reči tej: Komenský — vraj — nezariadil si seminár učiteľský, nestvoril školskú encyklopédiu, kandidátov a učebné prostriedky v prospech svojej reformy, neobrátil sa na „priateľov ľudského pokolenia“²⁾ o pomoc, alebo to aspoň dost zrejme nevyjadril, a tak — dľa Basedowa — nemal sa i so svojimi prívržencami kde zdokonaľiť v svojom tak novom

¹⁾ Cieľ tejto prednášky bol orientovať Spoločnosť o mojej novej publikácii, jej prvý sväzok vyšiel. Bojím sa, že Horácove slova: „brevis esse laboro, obscurus fio“ nejedným čitateľom proti mne budú môcť sa použiť, ale známosť všeobecná Komenského sa tu musí predpokladať; kto interessuje sa o vec, pomocou krátkeho prehľadu dejateľnosti jeho ľahko objasní si niektoré brachylogismy. V publikácii samej ostalo niekoľko mrzutých chýb a nedôsledností; k nim patrí i označenie našej university anachronickým Dorpatom, ktoré bolo len tak možné, že som sa korektúry titulného listu, k vôli urýchleniu tisku, bol zriekol. Najlepší komentár tejto prednášky bude druhý sväzok spomenutej publikácie.

Nech mi je ďalej dovolené napraviť niektoré mylné udania predošlého čísla Slovenských Pohľadov. „S takou snahou ešte nikto nebol sa oddal študovať život a účinkovanie“ (Komenského), str. 138, neobstojí, bo mimo iných (na pr. Zoubeka) *predo mnou* už bol venoval predmetu tomuže dlhšie, než ja. štúdium, p. prof. Šmaha, ktorý i niektoré spisy Komenského znova nalezol, väčšinu latinských do češtiny preložil, a i odvtedy neustáva, kdežto fazište mojich bádani o Komenskom je môj prešporský pobyt, v ňom je zárodok mojich pozdejších väčších sem patriacich publikácii, i prítomná už bola pred 10 rokmi navrhnutá. Opozdila sa, ponevác spoločnosť berlínska až teraz mohla vyplniť moje podmienky.

²⁾ Menschenfreunde.

predsazatí (totiž v náprave škôl). Nemienim skúmať, či rektorstvo v Lešne, roky učiteľské v Elblagu, vedenie školských prác v Sárospataku, a v istej miere i v Amsterdame, k cieľu Basedovom menovanému nedostačia: naproti tomu mal som v posledné časy zovňajší podnet študovať vplyv Komenského na svoju dobu menovite v Nemecku z nových, neznámych dosiaľ prameňov. Milerád používam príležitosti o tejto otázke vo Vašom kruhu zprávu podať. Predpokladám pritom všeobecnú známosť Komenského a jeho zámerov. Cieľom vecného ohraničenia materiálu obmedzil som svoj výskum na jeho učenie a jeho diela, a na jeho osobných priateľov a protivníkov. Pri tom nám príjde zprvu skúmať, ako sa, nie bez vplyvu jeho nemeckých priateľov, jeho cieľ výchovy vyvinuje, potom to, že ako priatelia a prívrženci v teorii a v praxi podporovali a ďalej vzdělali jeho dielo, poťažne ako ho protivníci napádali. Z toho už bude zjavné, ak veľiké bolo rozšírenie Komenského reformy v tom čase.

I.

Rozkvet školstva od časov protireformácie vyplýval zo sporení cirkve a školy. V prostred najohrovenejších bojov o cenu tradície minulosti pochopili jezuiti, že komu mladost, tomu prináleží i budúcnost, a evanjelikom nepozostávalo iné, ako ich nasledovať. Ovšem, od počiatku mali duchovní možnosť zaujať sa škôl svojich sborov, nakoľko také jestvovaly. V Jednote bratov česko-moravských pripravovalo povolanie učiteľské často k duchovnému. A odkedy Jednota zo svojej osihotenosti vstúpila do kruhu záujmov evanjelických, záležalo jej niemennej ako iným na práci spoločnej evanjelicko-cirkevnej. Od počiatku XVII. storočia vstupujú evanjelickí mužovia — mnohokrát akoby len k vôli pokusu — vo voľné družstvá, aby v rámci nápravy obecných záležitostí znovu stvorili i výchovu. — Netreba zvlášte vykladať, čo Jednotu na Nemcov odkazovalo, a je známo, že Komenský, zakončivší svoje štúdiá v Nemecku, v svojich reformačných plánoch od počiatku u vynikajúcich nemeckých znalcov hľadal rady a vzorov, ako i pomoci u svojich počas študentstva získaných nemeckých priateľov. Vyhnanstvo svojimi nerestami na tom nič nemenilo, čo viac pridalo námahám k pretvoreniu školstva a výchovy nové, pôvodcu a prácu jeho pozdvihujúce motívy. Pritom treba mať pred očima po celý ten čas, že Komenskému, v protive s Basedowom, a i s Pestalozzom, dielo výchovy — osobne ako i vecne — bolo len παράρρησον (pobočná práca). Osobne, bo z toho zamestnania ťahal výživu, alebo čakal pre svoju cirkev (v skromnejšej miere i pre seba) oslobodenie. Vecne ale Komenskému nebola výchova nikdy ultima ratio, ako iným veľkým učiteľom výchovovedy. Na počiatku vyhnanstva, pri spracovaní Didaktiky, jeho nové. ešte v materčine písané teorie, oddajú sa v rámec restitúcie vlasti a cirkvi. Keď výhľady minuly, jeho praktické práce, učebné knihy v mnohých veľké nádeje vzbudzovaly, prichodí k myšlienke i mysticko-fantasticky zafarbenej, k myšlienke pansofie: v nestálej to sústave múdrosti nalezne aj výchovoveda významné miesto. Ne-

meckí vyhnanci, v Anglii žijúci, Hartlib a Hübner, sú pritom ἐργασιοδότηται (povzbudzovatelia). Ale na tom neprestával. Zčiasťky domáce, zčiasťky herborské dojmy ožívajú a ich silou sa stavia tento rozvrh múdrosti v službu nápravy starnúceho sveta: tak sa stáva pädagógia disciplinou praktickou, a síce predbežne pokojno-irenickou; po uzavrnutí westfálskeho prímeria, keď hnev Boží zjavne ukazoval približovanie sa posledného súdu, je celé toto reformné dielo (a tak i výchovoveda) teokraticko-polemickým. Až do smrti panujú nad myslou veľkého vyhnanca chiliastické očakávania, v ich náruči opúšťa svet po polstoletí, čo bol musel svoju očienu prvý raz opustiť.

Riekli sme, Komenskému nebola výchova posledným cieľom. K tomu treba ďalšie dodatky. Všetky pädagógické ideále nadväzovaly na nádejné, t. j. na nie faktické, ani reálne politické a cirkevné pomery; tak už i náprava prvá, najkonkrétnejšou sa zdajúca, navrhujúca nie obnovenie, ale znovutvorenie diela výchovy v celej spustenej vlasti. Preto sa ujalo právom označenie Komenského ako proroka výchovy, keďže načrtal dosiaľ nedostihnutý jej obraz. Širšie to vypisovať mi je nateraz nie úlohou. Ale tým, čo rečeno, sa vyjasní, že tieto teorie nemaly priveľký vplyv na tú dobu, ač i nachodíme teoretikov, ktorí jeho myšlienky prijali a ďalej vyvíjali. — K reforme vyžadujú sa nie tak teorie, ako skutky. — Komenského vplývanie na jeho dobu sa začína, keď, opustiac svoj ideálny program, publikuje svoju prvú školskú knihu: ač i v smysle novej metódy, no naskrze nie v rámci novej školskej sústavy (v didaktike podanej) mohla byť privedená v súvis s jestvujúcimi pomerami, a i bola privedená. Mienim tým publikovanie vlastne proti jeho vôli knihy Janua linguarum. Pôvodca jej síce pozdejšie vynasnažuje sa dielo doplnené priviesť v rámec svojej sústavy, ale doba jeho je nie v stave ho nasledovať, — a tak kráčajú zásadne jeho teoretické a jeho praktické vplývanie nie jedno s druhým spolu, ale skoro neprestajne jedno vedľa druhého. V nasledujúcom majú byť len hlavné kroky chodu toho nakrátko vypísané.

II.

Počet svojich študentských známosť Komenský už v rokoch 1625—8 značne rozmnožil. Je zaznačenia hodné, že s Eveniom, najvýznamnejším ratichianom, ktorý ale Ratichiosa už bol opustil, driebol sa obznámil, než dačo zvláštnejšieho v obore výchovovedy uverejnil.

V jedinom svojom, nám známom liste, Eveniovi písanom, Komenský sa osvedčuje, ako sme to v slovách Basedowa slyšali, že nič neuvěřejní, o jehož užitočnosti sa driebol z praxi nepresvedčil. Komenského priatelia, medzi nimi zaiste Jonston, a vyhnaní z Beuthena pädagógi Vechnerovia, ho primali, by úmysel výšvedený zadal; Komenský poslúchol a uverejnením svojej Janui získal si i najďalšie pädagógické kruhy nemecké. Význam tohoto spisu spoznali už vtedy v spojení slovného vyučovania s vecným. Týmto by len chcel poukázať na oživenosť vo forme a v obsahu, ktorá nám často nepo-

ňatnú oduševnenosť vzbudila. Ján Mochinger, germanist v Gdansku, je pôvodcom sporu medzi oboma tlačiarňami mesta o náklad knihy, ktorý definitívne obdrží Hünefeld, známy kníhkupec. Zachar. Schneider, prof. medicíny a polyhistor v Lipsku, pritom rektor t. zv. „Nikolaishule,“ uviedol knihu v obe mestské školy. Hamburgský reformer, J. Docemius, samostatne spracoval tretí nemecký preklad. V Lipsku novota tá prešla hladko, v Gdansku a v Hamburgu narazila na prekážky, ktoré konečne premožené boli.

Či sa Zach. Schneider kedy aj o Raticchia zaujímal, nevieme; Moser v Goldbergu a Evenius vo Weimare svedčia svojím príkladom, ako pozdejšie Jung v Hamburgu, o vytisnutí Raticchia v prospech Komenského. Závažný je menovite Evenius, ktorý po páde Magdeburgu (1630) niekoľko rokov v Revale účinkoval, a po svojom návrate v Nemecku stal sa pädagogickým radcom kniežata Ernesta z Gothy (Pobožným [Fromme] nazvaného). On razí cestu pre juh (jeden čas žil vo Würzburgu), ako Gdansko do Anglie.

Tu v Londýne žil muž ten, ktorý Komenského, nemohúceho vrátiť sa do vlasti a už začínajúceho zúfať, odkázal na pansofiu. Bol to S. Hartlib, filantrop, ovšem bez „osvietenosti“ Basedowa, venovavší svoje bohaté prostriedky v službu obecného dobra, až na koniec života svojho prinútený bol v osobnej núdzi appellovať na „priateľov ľudstva“, ako Basedow.

Nie bez vplyvu Hartliba povstala na to organizácia, jež cieľom bolo obnova evanjelickej cirkve, menovite jej života. Soznam mužov, inž Hartlib rozposlal svoje rozvrhy, a medzi inými spisami i diela Komenského, patrí k novším nálezom našim. Jedno z hesiel krúžka je pansofia, ktoré je i tu nie bez fantastických odtieňkov mysľa: podobné tým, čo nachodíme v irenických námahách Duryho. Hartlib rozpošle Komenského programný pansofický spis (Praeludia, pozdejšie Prodrumus zvaný) na všetky strany; na juhu a na severe získa ním priateľov Jána Val. Andreaeho, tam Pöhmera, tu Tassiusa. Starí herborskí učelia a priatelia Komenského Alsted a Bisterfeld vyslovia svoj súhlas. Nad iných ale znamenalo mnoho pre Hartliba pridruženie sa Joachima Hübnera, mladého kandidáta, ktorý bol prišiel do Anglie, zavšíť svoje štúdia v Oxforde, kde i spomenutý už pansofický spis oddal do tlače a v jeho prospech na všetky strany propagandu konal. V nemeckej korespondencii rokoval s Hartlibom o najvážnejších otázkach vedy a života.

Medzitým Komenský bol vzbudil pozornosť grófa Rafaela Leszczyńskiego, potom jeho syna Bohuslava, a so svojím priateľom Dav. Vechnerom pristúpili k ďalšiemu spracovaniu školských kníh. Mnoho sľubovala dobrovoľná účasť mladého profesora erfurtského, Jana Raveho; povzbudzoval i povestný básnik Martin Opitz. Súvis medzi jazyko-metodickými a pansofickými prácami mala tvoriť „Dissertatio“ o štúdiu latinčiny, k než podnet zavadlo mesto Vratislava. A keď spomínaný už program (Prodrumus) i v druhých krajoch stretol sa so živým záujmom, nastal pokus spojiť ciele minulosti a prítomnosti i v prepracovaní didaktiky: český spis ten previedol sám pôvodca do latinčiny. Nie bez dôvery poslal Ko-

menský prácu tú do Anglie, a pri zaujatosti mnohých za svoju reformu myslel i na kongress didaktikov v Hamburgu, kde mimo spomenutých už, Docemia a Tassia, i rektor Jung k jeho priateľom prináležal. Po prvý raz bola idea takého kongressu vyslovená, i pozdejšie sotva kedy bola v celom objeme uskutočnená. Vtedy sa vec stroskotala na Angličanoch, a potom nasledovalo jedno nešťastie za druhým. V Anglii, kde Janua a Prodrumus s takou radosťou prijaté boli, Didaktika nenašla milosti, účasť na kongresse didaktikov odmietli. Sám Komenský prišiel pred inkvisíciu cirkevnú pre svoje pansofické zámery, ako jeho druh J. Jung v Hamburgu. Opitz a Docemius umreli, Pöhmer nemohol pre vojenské neuhy pomocou prispieť, a v Sedmohradsku po smrti Alsteda zamkol Bisterfeld. Ale nevolá tým všetkým zapríčinená netrvala dlho.

Vestibulum a Janua vnikly do všetkých krajín, i katolíckych; anglickí skeptikovia, menovite Hübner, čerpali novú dôveru zo súhlasu Des Cartesa a Mersenna, Tassius nadbída svoje široko založené excerptá k cieľom nádejnej pansofie; v Lešne samom — tak sa zdá — gróf berie do rúk podporu diela reformného, ako spolupracovníci Komenského sa vezmú do ohľadu Vechnerovci, Bisterfeld, Hübner. Medzitým ale ani Angličania nespočítali a podarilo sa im primäť parlament k pozvaniu Komenského do Anglie: traja nemeckí Angličania: Prušiak Hübner, Slezák Hartlib a Palatinec (Pfalze) Haak boli tam najbližšími priateľmi jeho. Apoštol cirkevnej ireniky, J. Dury, tiež už od rokov druh Komenského, skoro všetkých dosiaľ spomenutých privrzcov školskej reformy vyhľadal na svojich cestách po Nemecku a s nimi iste konferoval i o reforme tej: preto tu opomenutý byť nemôže.

III.

Od anglickej cesty prestáva pansofia byť princípom, cieľom výchovy. Hübnerove námietky, nám z jeho kritiky o didaktike známe, nalezly — tak sa zdá — odobrenia, a tak sa ustrojilo vplynutie nie dost súzvučiacich plánov didaktických a pansofických, ako koordinovaných, vo vyššiu myšlienku, v myšlienku nápravy sveta.

Ale v Anglii politické nepokoje prekazily založenie navrhnutého kollegiumu; v Švédsku ostrozraký kancellár Oxenstierna nič nechcel počuť o náprave sveta, ale tým väčšmi naliehal na nápravu škôl, menovite školských kníh. Z ohľadov na svoju cirkev Komenský prijal, ač nerád, podporu, a tak i zaviazanosť oproti Švédom; tým sa zriekol nielen pomoci svojho priateľa Hübnera, ale i práce pansofickej v prospech nápravy sveta, a venoval sa pri pomoci niekoľkých mladých kandidátov prácam latinsko-metodickým. Tu prišli do Elblagu dvaja v svete zkúsení, o vec školskú veľmi zaslúžení mužovia ponúknuť sa mu za spolupracovníkov: privrzenec Aristotelesa, rhetor J. Rave a trochu spozdilý slezsky mystik Cypr. Kinner. — Ako mesto Elbing bolo prosilo Komenského o vyučovanie na svojom gymnásiume, tak honorovalo susedné mesto Gdansk Raveho priamo za spolupracovníctvo na Komenského pansofii. Od Raveho

máme z týchto čias viac spisov, v ktorých sa snaží svoj eklektický aristotelizmus v súhlas priviesť s didaktickým cieľom pansofie; pekne známosti, dialektickú spôsobilosť vidieť z nich; pädagogickú hotovosť, alebo i len vhlbenie sa zdarné v otázky reformy — sotva.

Kinnera len z polovice dokončené „Consilium“ je práca veľkých rozmerov, podobného dačo na poli didaktiky zo XVII. storočia nemáme. Obsahuje spis ten početné správne pozorovania, poznámky, návrhy, v celku v smysle Komenského, o ňomž s úctou mluví; ale i rozvrh a základ celého je nepravý, i odôvodnenie jednotlivostí násilné, a hranice logiky a didaktiky často splývajú v jedno.

Keď zaklúčením mieru westfálskeho vojna tak dlhá pre Komenského a jeho Jednotu tak žalostný koniec vzala, prerušil on bez formálneho rozviazania svoj pomer so Švédmi; Rave už mal v Gdansku professúru, Kinner prišiel za ním ako privátny učiteľ, povolaný bol i mnemotechnik Buno, a tak povstala v meste tom reformačná horúčka, ktorá školské pomery úplne spustošila, tak že dlhé porady patričných vrchností boli nevyhnutné. Medzitým metoda Komenského vo všetky strany bola doplnená a vzdelaná. V Prusku a v Brandenbursku Jur. Vechner vydal Limen, nový stupeň v metode jazykov, v Gdansku trojrečové, v Berlíne dvojrečové. Ešte ďalej k východu prispôobil Januu, už viac ráz i grécky vydanú, ku gréčtine novozákonnej, dorpatký profesor Gezelius. Pritom s chválou vyzdvihoval úspechy už ním samým probovanej metódy.

Na západe vnikly idey Komenského v slávnú gothanskú „Schulmethodu“, sám pôvodca jej Reyher spracoval cieľom tým Vestibulum a Januu. — Staršou známostou Komenského s Hesenthalerom razí sa cesta jeho ovšem dosť stenčenej reforme i do Württembergu: Pöhmer už od dávna zmizol s obzoru nášho pozorovania; J. V. Andreae ale, zle informovaný, odvrátil sa bol od pansofie a jej pôvodcu. Teraz nastala zuena. v Norimbergu obdržal Komenský priateľa v Jur. Harsdörfferovi, básnikovi, J. V. Andreae sa smieri s pansofiou, a čo ešte viac v J. J. Seyboldovi v Schwäbisch-Halle povstal pädagog, ktorý, ač úzkostlivo a potichu, no tým vytrvalejší a obozretnejší sa usiloval prispôbiť výdobytky Komenského metódy jestvujúcemu zariadeniu škôl. Nie duch vysoko lietajúci, no praktický školák, ktorý vie, čo chce, a v práci neustáva. — Z pôvodu vyhlásenia mieru westfálskeho Meklenburčan Colbovius z Lipska obrátil sa verejným písmom na Komenského, odporúčajúc mu niekoľko náprav pre vyučbu latinčiny, a stavajúc mu do výhľadu intervenciu pri universite, ako i verejné prosby u všetkých vlád nemeckých. Medzitým bol i Joach. Hübner v pruskú službu vstúpil, po dlhých cestách, na nichž i francúzskych akademikov upozornil na Komenského. Na Rýne a na hollandskej hranici Janua už dávno bola v rôznych spracovaniach udomácnená. Všetko to podávalo jej pôvodcovi po ratifikácii westfálskeho mieru málo potechy, ju hľadať tiahol na juh. Znovu k pädagogickej detailnej práci pritiaľnutý urobí rozvrh školy pansofickej, zavŕši Atrium; doplnil svoje realistické latinské učebníky metodicky cenným Orbis Pictus-om, a pracoval v prospech politiky protipápežskej. Medzitým v Gdansku prišlo ku kríze: Kinner a Mo-

chinger boli umreli, Rave a Buno nalezli svoje postavenie nemožným, a v oči mnohému, čo posledne menovaní mužovia boli navrhli alebo i v život uviedli, školská vrchnosť utiahla sa k starším nariadeniam, ktoré čiastočne obohatila zo zásob Komenského: sám rektor Zetzkius vydal Januu, ktorú Komenský medzitým v Uhorsku znovu spracoval, v Gdansku znovu a samostatne, nie ako pokračovanie vydání Mochingerových. I vojna dávno očakávaná, ba i Komenským pripravovaná, bola vypukla, jej hrdina Karol Gustáv, kráľ švédsky, ale Komenskému nielen že sa nedostalo osvobodenia, vlna vírov vojenských priniesla ho — skoro by sme riekli, že zaslúžene — o jeho pohostinný domov v Poľsku. Bez radostných nádejí, s nimiž raz bol išiel v Londýn, Stockholm, ba i v Uhorsko, a predsa nezúfajúc hľadal a našiel útulok nový v útočisti toho času prenasledovaných, v najkvetúcejšom kraji súčasnej evropejskej kultúry, v republike hollandskej. Nielen to — lež i postać k pôsobeniu, že by si lepšie v daných okolnostiach nebol mchol žiadať.

IV.

Raz pred týmto posledným útekem Komenského napísal norimberský knihkupec Eudter v predmluve Atria, vtedy prvý raz vydaného: celé Nemecko zahorelo štúdiom latinčiny a túžobne čaká práce svojho vodcu Komenského. Vodca ten bol z celej duše unavený. V Metode jazykov a v svojich 3 učebníkoch latinských boli základné rysy pre teóriu a pre prax podané, komu treba podrobnejšie spracovanie, môže to i sám poduť. Ale k vôli vyšším zaujmom prijal i v Amsterdame nabídnutie na vyučovanie, vydal s Hesenthalerom Lexicon Januale po nemecky, viedol školu trojtriednu, pravdepodobne dľa vzoru potockej zariadení, ktorú i zovňajší kandidáti učiteľstva prišli si vidieť. Medzi nimi vyniká svojou pilnosťou a bystrosťou J. J. Redinger. Ale jeho nemenuje Komenský v svojej reči, v nejž lúči sa s pädagogickými štúdiami: naproti tomu menuje tam, kde pochodeň oddáva, niekoľkých na juhu: tak teologa J. J. Ursina, ktorý už rok po objavení sa „Atria“ pripravil samostatne druhé vydanie; Št. Spleissa, ktorý Januu už pred vydaním Orbis Pictusu s obrázkami vydal, ďalej verného a oddaného M. Hesenthalera, ktorý tiež bol prišiel do Amsterdamu učiť sa prax a pri tom Vestibulum a Januu dľa rady ich pôvodcu znovu spracovať, — bolo to posledné úplné prepracovanie oboch učebných kníh: Komenský ho počtil veľkým uznaním.

Tlač „Orbis Pictusa“ v Norimbergu pomaly napredovala; snáď pre prestúpenie ku katolicizmu J. Pöhmera? Tým rýchlejšie bolo rozšírenie knihy raz vytlačenej; už r. 1658 ho predpisuje školský poriadok magdeburgský, i ináč v duchu Komenského držaný; iné početné sú nám z nasledujúcej doby známe, a iste nám mnohé podobné ostaly neznámymi. Menovite Württemberg a Švajciarsko osvojujú si reformovanú metódu; tak Esslingen so svojím knazom Ad. Weinheimerom, tak Zürich s pädagogami Suizerom a Freyom; nad iných ale pracoval neunavne spomenutý už J. Seybold, triczvo,

umne, skromne pokračujúc a zdokonaľujúc školstvo, menovite výučbu v latinčine. I Jonston, ač znova samostatný, vydal spracovanie Atria, práve keď sa Komenský rozhodnul (1666) ešte raz prehliadnúť Januu. — Dľa zprávy Hesenthalera z r. 1668 bolo vo Württembergu a susednom mu Svábsku pol treťa sta latinských škôl, ktoré pridržaly sa Komenského metódy: krajina, ktorá už v XVI. storočí dala bola vzor výborného školského poriadku, využívala i teraz reformu, nakoľko to slo. Na konci svojho života Komenský slyšal o úmysle holsteinskej vlády niečo podobného probovať. — Nijak neprežil teda Komenský — ako to Basedow bol myslel — svojich účinkov, naopak, nádejal sa 1669 skrze svojho priateľa Raveho, dozorcú škôl v Brandenburgu, získať aj túto zem pre svoju obnovu; toho istého roku vtiahla Janua i do Prahy.

Bolo už rečeno, že táto württemberská reforma nie je totožná s tou ideálnou, ktorú Komenský hlásal v svojich hlavných prácach; takej ani sám neuskutočnil ani v Uhrách, kde mal plnomoce; ale i onú württemberskú uznal za svoju, a iste znamenala ona krok napred. V druhých krajinách ale ztenčela až príliš. Zčiasťky i preto, zčiasťky pre neklasičnosť latinčiny, zčiasťky preto, že nebolo súhlasu so zásadami reformy, trval boj proti jazykovej metóde Komenského po jeho smrti až do konca storočia. Tak boli jej nepriateľmi štrassburgskí klassickí filológovia Boecler a Scheffer, freiburgskí konrektor Fritsch, polyhistor J. Becher, žiak Weinheimera, ktorý chcel osnovať nový mnemotechnický princíp; Chr. Weise, ktorého pedagogickým ideálom bol dokonalý dvoranín (Hofmann). Ale i obrancov našiel Komenský. Proti Becherovi vzal ho v záštitu jeho mladý priateľ Leibniz, proti štrassburgským klassikom J. P. Titz, prof. v Gdansku, ktorý zvláštnu knihu vydal k odporúčeniu a doplneniu novej jazykovej metódy, v Gdansku sa tak skoro ujavšej. Proti svetákovi Weisemu sa ozvaly hlasy mnohých zbožných svedkov, tak že Morhof v svojom Polyhistore, ač pre pedagogický význam Komenského veľa smyslu neukazuje, v detailoch jazyko-metodičných rozdeľuje svetlo a tieň skoro na rovno. V akom pomere stojí latinský učebník Cellaria a Erh. Weigela Tugendschule ku Komenskému, vyžaduje ešte bližších bádání.

Jeden z mladších priateľov Komenského priniesol jeho literárnu pozostalosť do dnes tak slávneho sirotinca v Halle, či ju tam i zužítkovali? Pedagogický vliv Komenského na pietismus, menovite jeho školstvo, nedá sa vykázat, ač i vieme, že na konci XVII. storočia Spener, Chr. Thomasius, Buddeus, Joach. Lange prináležali k ctiteľom, zčiasťky k prvržencom Komenského. Naproti tomu mal Komenský v kruhu novozaloženej učenej spoločnosti berlínskej mnohých ctiteľov, mimo zakladateľov Jablonského a Leibniza, vynikajúceho filologa a germanistu Leonharda Frischa, ktorý Vestibulum prispôsobil k vyučovaniu ruštiny; veľkej časti brandenburgských direktorov je venované nové vydanie Schneiderovského gréckeho Vestibula z počiatku XVIII. storočia, a jeden z najvynikajúcejších pedagogov nového berlínskeho ústavu (reálky), Viktor Hähn, čerpá svoju múdrosť (v prostredí tohože storočia) z Komenského, jehož

stavia nad všetkých pedagogov a, jako Basedow, menuje svojim učiteľom.

Hähn to bol, čo upozornil Basedowa na Komenského, a tak to bol ešte zamierajúceho vlnobitia jeden úder, jehož účinok Basedowu pocítiť sa dostalo.

Učenc, ktorý nad Basedowom tak príkro, ako len možno, súdil, J. G. Herder, vyniesol i nad Komenským výrok; je nadmier priaznivý a dnes všeobecne citovaný. Herder ale vnikol i v hlbšie úmysly Komenského, a svedčí o nich, ako i o ideách St. Pierra, že sa staly „v istej miere duchom všetkého dobrého a dôstojného v Európe.“ Keby Basedowa mienka, na čele tejto stati uvedená, obstála, skutok Herderom označený bol by divom; v svetle našich vývodov je on prirodzeným. — Shrňmeže, čo sme v celku rieklí, ešte kratšie a názornejšie. Po R. Aronovi počítal Lattmann školy, v ktorých Komenského knihy boli uvedené, asi na 150; medzi tými sú ale z württemberských, ktoré samé Hesenthaler na 250 cení, asi len 10 obsažené: tak by sme mohli, ako stredný počet, udať asi 350; medzi nimi ovšem len 4—5 miest universitných, ináče ale také kultúrno-ekonomické centrá, ako Gdansk, Lipsko, Hamburg, Vratislava, Norimberg, Kolín, Frankfurt, Magdeburg, Berlín a veľké nemecké mestá Švajciarska.

Že sú klassickí filológovia takým malým počtom pri veci, tomu sa nikto nebude diviť, kto vie, že veľký obrat v duševnom živote, a síce i v Nemecku proti *copfu a parochni* bol vydobytý. Našli sa už v prvej polovici XVII. storočia *učenci*, ktorí v prospech Komenského pozdvihli svoj hlas, tak polyhistor Jonston, encyklopädist Alsted, Bisterfeld, prírodopýtec Joach. Jung, matematik Ad. Tasse; ďalej učení repräsentanti významných pre prax postavení: prvý pruský historiograf Joach. Hübner, prvý württemberský M. Hesenthaler. V druhej polovici: Spener, Thomasius, E. Weigel, Fr. Buddeus, Joach. Lange, a na konci radu G. W. Leibniz, ku ktorému družia sa rôzne iné rady. *Jeden z tých* je rad *pedagogov*, ktorých sme už menovali; tretia časť ich sú teoretikovia, ktorí so svojimi ideami opierajú sa na Komenského, dve tretiny sú praktickí mužia školy, ktorí spracúvajú jeho latinské učebníky. Leibniz bráni teóriu Komenského a vyslovuje sa za jeho prax. *V druhom rade* sa ale Leibniz, ač sám ospieval Komenského v latinskej básni, druží *k básnikom*, ktorí v materčine tvorili, sú to najvynikajúcejší nemeckí poeti XVII. veku: J. V. Andraee, M. Opitz, G. Harsdörfer, M. Moscherosch, Rist, Zesen, J. P. Titz. *V tretom rade* sa pripojujú k nemu vynikajúci duševne svetskí: skoro všetky evanjelické kniežatá, Hartlib, Pöhlmer, Stockar, Ahasv. Fritsch, rady miest Vratislavy, Gdanska, a početní nemenovaní scholarchovia iných.

Zo skostnatelosti, do ktorej duševný život upadol v druhej polovici XVII. storočia, bolo vyslobodenie možné: náboženským prehľ-

bením, a intelektuálnou emancipáciou. Pri iných mohol byť i Komenský považovaný východiskom na tie cesty vôbec, *na* iných tým, že podal metodu, ňouž sa novému ruchu má poistiť i budúcnosť. Význam oboch momentov pochopil Herder, keď už práca jedného stoletia od smrti Komenského jasné poňatie dávala o cene výdobytkov nových: preto i primerané ocenenie zásluh Komenského, nielen pre Nemecko, i pre Europu. V zásluhách tých sa delia, bez toho že by ich umenšovali, početní, nami v prítomnej práci menovaní vynikajúci Nemci (len málo chýba z vrstovníkov jeho), bo produktivnosť je možná len pri receptívnosti primeraných kruhov. Pokus opísať zástoj ich v histórii reformy Komenského, je mimo toho, čo už vyzdvihnuto, i pokusom zapísať prázdny ešte lístok v histórii slaviansko-nemeckých kultúrnych stykov. I pri nedokonalosti pokusu tohoto, pokusu to prvého, nezatajíme vzdychu: daj Bože čím viac stykov podobného rázu!

